

KAFKASYA GAZAVATI VE ŞEYH ŞAMİL

NURHAN AYDIN^a

ELİF ERGÜN^b

Öz

Kafkasya tarih boyunca jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir yere sahip olmuştur. Bu özellikleri Rusya'nın Çarlık döneminde başlayan yayılmacılık politikası kapsamında işgal sebebi olmuş, 16. yüzyılda bölgeye nüfuz etmeye başlayan Rusya 18. yüzyılda bölgede işgal girişimleri ile sömürgeci bir politika izlemiştir.

Rusların Kafkasya'da giriştikleri bu işgal ve asimilasyon hareketlerine karşı bölge halkında bağımsızlıklarını, kültürlerini ve inançlarını korumak üzere büyük bir mücadele ruhu oluşmuştur. Bu mücadele İmam Şeyh Şamil liderliğinde zirveye ulaşarak "Gazavat" adı altında sürdürülmüş ancak askeri ve siyasi faktörler sebebiyle 1859 yılında Şeyh Şamil'in teslim olmasıyla birlikte zayıflamıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren mücadelelerle istenilen sonuca varılamamış ve bölge Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak mücadelenin bitmediği günümüzde Rusya'nın hâkimiyetinde bulunan Kuzey Kafkasya'da zamana ve zemine göre başlayan hareketlenmelerden anlaşılmaktadır.

Bu makalede Kafkasya Gazavatı ve Şeyh Şamil ile bu mücadelenin geçtiği Kafkasların coğrafyası, tarihi, etnik ve inanç yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Gazavat, Şeyh Şamil, Rusya.

CAUCASIAN GHAZWAT AND IMAM SHAMIL

Abstract

Historically, the Caucasus has been an important region in geopolitical and geostrategic terms. These characteristics became a reason for occupation within the scope of Russian policy of expansionism that began in the Tzardom period. Beginning to penetrate the region in the 16th century, Russia followed a colonialist policy in the region through occupation attempts in the 18th century.

In the face of these Russian occupation and assimilation attempts in the Caucasus, the local people of the region developed a great spirit of struggle to protect their independence, culture and belief. The struggle culminated under the leadership of Imam Shamil and maintained under the name of "Ghazwat" (holy wars) but it eventually weakened when Imam Shamil surrendered in 1859 due to military and political factors.

^a Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
(z.nurhanaydin@hotmail.com)

^b Araştırmacı
(e.erguneliff@gmail.com)

Despite the struggles that continued until the first quarter of the 20th century, the desired result could not be reached, and the region came under Russian domination. However, the fact that this struggle has not ended is understood from the movements that begin in various times and places in the Russian-dominated North Caucasus.

The present article attempted to address the Caucasian Ghazwat, Imam Shamil, and the geography, history, and the ethnic and religious structure of the Caucasus as the stage of this struggle.

Key Words: *Caucasia, Ghazwat, Imam Shamil, Russia.*

Giriş

“Kafkasya Gazavatı”, Rusların Kafkasya’yı işgal ederek sömürgeleştirme politikalarına karşı bölge Müslümanlarının verdiği mücadeleyi ifade eder. Bu mücadele, Nakşibendi Tarikatı başta olmak üzere ilerleyen dönemlerde Kadiri Tarikatı mensuplarının da katıldığı, Rus zulmüne ve asimile politikalarına karşı kültürlerini, inançlarını ve bağımsızlıklarını koruma adına yürütülen kutsal bir savaştır.

Kafkasya, ulaşılması zor dağlar ve derin vadilerden oluşan bir coğrafyaya sahiptir. Bu özelliği bölgede yaşayan çok sayıda farklı etnik, kültür ve inanç sahibi milletler üzerinde hâkimiyeti son derece zorlaştırarak asimile olmadan yaşamalarını sağlamıştır. Yine bu bölge Osmanlı, İran ve Rus devletlerinin mücadele alanı olmuştur.

Doğudan Hazar Denizi, batıdan Karadeniz, kuzeyden Rusya, güneybatıdan Türkiye ve güneyden İran ile çevrili olan bölge Kuzey ve Güney (Transkafkasya) Kafkasya olarak ikiye ayrılmıştır.

Rusya’nın 1552’de Kazan Hanlığı ile başlayan İslam ülkelerini işgali Astrahan Hanlığı’nın işgali ile devam etmiş, işgal edilen yerlerdeki Müslüman halka her türlü zulüm yapılarak yerlerinden sürülmüş, toprakları Rus asilzadelerine, manastırlara ve Rus köylülerine verilmişti. Bu işgaller sistemli olarak devam ederken Müslümanların önüne iki seçenek konulmuştu. Topraklarında kalabilmeleri için ya din değiştirerek Ortodoks Hristiyan olacak ve Ruslaşacaklardı ya da topraklarından sürüleceklerdi. Rusların bu istila hareketlerini ve zulmünü yerli halkın durdurması imkânsızdı.

Müslümanların yerlerinden sürülmeleri ve yok edilmeleri zamanla öyle bir hal alacaktı ki, Ruslar tarafından işgal edilen Müslüman şehri Kazan’ın yirminci yüzyılda dahi 50 km yakınında Müslüman köyüne rastlanılmayacaktı.

Rusların Hristiyanlaştırma politikası bir dönem askıya alınmışsa da I. Petro döneminde bütün merhametsizliği ile yeniden geri dönmüştü. Bundan sonra da Rus Devleti’nin Müslümanlara karşı düşmanlığı ve zulmü bir döneme has kalmayıp gelenekselleşmişti. 1552’den 1924 yılına kadar geçen 372 yılda Rusya Buhara, Hive, Kırım ve Pamir dağlarına kadar İslam ülkelerini işgal etmişti. Ancak Rusya’nın Hristiyanlaştırma politikası başarılı olamamıştı. Bu durumu 1720-1740 döneminde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Alexis’in “Müslümanların adetlerine ölümü göze alacak derecede

bağlı olduklarını ve onlardan hiçbirinin kendi arzusu ile Hristiyan olmadıklarını” belirtmesi ve 1778’de de Prens Shcherbatov tarafından “Misyoner faaliyetlerin aleyhine görüş beyan edilmesi” açık bir şekilde göstermektedir.¹

Nitekim 1773’te başlayan Pukaçev isyanına Müslümanların katılımı daha ılımlı davranmayı gerekli kılmış, Çariçe II. Katerina Müslümanlara karşı ılımlı bir politika izlemeye başlamıştı. Ancak Rusya’nın “Kafkasya’yı işgal etmek, Haçı Hilal’e galip getirmek, Müslüman halkı zorla Hristiyan yapmak” emelleri doğrultusunda saldırıları devam etmiş, 1785’te Kafkasya Valiliği kurularak Dağıstan’da Rus hâkimiyeti kuvvetlendirilmiştir. Tüm bu yapılanlar karşısında Şeyh Mansur Rusya’nın Müslümanlara karşı yaptığı zulüm ve çıkardıkları fitnelere bahsediyor, Osmanlı Sadrazamına yazdığı mektupta *“Eğer bu hakire ayan olan gayrilere dahi münkeşif olsa idi zerrece gazadan feragat etmezler idi. Çünkü; aklü devlet sizde aleme nizam vermeye kadirsiniz ve emri maruf nehvi anil-münker ile memursuz...”* diyerek Rus zulmü karşısında Sadrazamdan yardım istiyordu².

Bütün bu zulüm ve işgallerin neticesinde Müslümanlar arasında Rusya’ya karşı büyük bir direniş ruhu oluşmuş, 1785 yılında Şeyh Mansur tarafından *“Kutsal Savaş (Gazavat)”*, *“Kafkasya’da Müridizm Hareketi”* başlatılmıştır.

Bu mücadelenin en büyük liderlerinden olan Şeyh Şamil de 25 yıl boyunca Ruslara karşı amansız bir mücadele sürdürmüştür.

Ne yazık ki Ruslara karşı verilen bu savaş, Rusların üstün silah imkânı ve sayıları karşısında yeterli askeri ve siyasi yardımında alınamaması sebebiyle 1859 yılında Şeyh Şamil’in teslim olmak zorunda kalması ile durma noktasına gelmiştir.

Netice olarak bu mücadelenin bölgeye ve bölge devletlerine etkileri ayrı bir araştırma konusu olsa da Rusya’nın Türkiye ve İran’a yönelik olan işgal politikası üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu açıktır.

1. Kafkasya’nın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi

Kafkas ve Kafkasya adına ilk defa eski Yunan düşünürlerinden Aiskhylos’un M.Ö. 490’da yazdığı “Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence” adlı eserinde “Kavkasos Dağı” olarak rastlanılmıştır. Bölgeye Kafkasya adının M.S. 479’dan itibaren Dağıstan yerlileri tarafından verildiği bilinmektedir. Eski Yunancada “kavkasos” olarak adlandırıldığı görülen bölge Batı dillerinde “cauasus”, “caucasia” ve “caucasie” olarak adlandırılmaktadır. Türkçe kaynaklarda ise Kafkasya adı ilk kez 1856 yılında Ahmet Cevdet Paşa tarafından Paris Konferansına sunulmak için hazırlanan raporda “Kafkasya” ve “Cebel-i Kafkas” olarak

¹ Ahmet Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994, s. 64.

² Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 64-65.

geçmektedir. Kafkasya adı bir bölge olarak ise ilk defa Rus Çarı I. Petro döneminde Petersburg'da kurulan İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin çalışmalarında kullanılmıştır.³

Bölge coğrafi açıdan Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Coğrafi olarak yapılan bu ayırım siyasetçiler tarafından da kabul görmüştür. Nitekim Kuzey ve Güney Kafkasya coğrafi açıdan olduğu kadar diğer birçok yönden de farklılık gösteren iki bölgedir. Bölge hakkında çalışan araştırmacılar çoğunlukla Samur Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yer ile İngur Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü nokta arasında bir hat çizip, bölgeyi kuzey-güney diye ikiye bölerek incelemektedirler. Günümüzde Rusya'nın sınırları içinde kalan ve özerk bir yapıya sahip olan Adigey, Karaçay-Çerkesya, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetleri ile Stavropol ve Krasnodar Kraylarını içine alan Kuzey Kafkasya Bölgesi, asıl Kafkasya coğrafyasını temsil etmektedir. Abhazya ve Güney Osetya'da fiziki olarak Kuzey Kafkasya'da yer almasına rağmen siyasi olarak Gürcistan'a bağlıdırlar. Kuzey Kafkasya doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri ve bataklıkları, güneydoğuda ise Samur Nehri'nin Hazar'a döküldüğü yerden İngur Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen bir hat ile çevrilidir. Güney Kafkasya (Transkafkasya) ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahcivan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya'yı içine alan bölgedir. Abhazya Özerk Cumhuriyeti belirtildiği gibi siyasi olarak Güney Kafkasya bölgesinde Gürcistan'a bağlı olmasına rağmen Abhazlar bir Kuzey Kafkasya halkıdır ve Kuzey Kafkas dillerinden biri olan Abhazca'yı konuşmaktadırlar.⁴

Bölgede yüksek dağlar ve derin vadiler yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi coğrafi özelliği bölgenin tam hâkimiyet altına alınmasını engellemiş ve bölgede bu kadar farklı toplulukların asimile olmadan yaşamasına olanak tanımıştır.⁵

³ Fırat Karabayram, *Rusya Federasyonunun Güney Kafkasya Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 5; Demet Şefika Acar, *Kafkasya'nın Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s. 6.

⁴ Acar, *Kafkasya'nın Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü*, ss. 5-7; Ahmet Arkın Bölükbaşı, *Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri Bağlamında Rus Dış Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, ss. 77-78; Sefa Sole, "Kafkasya'da Rus Emperyalizmi ve Direnişi", (<https://www.stratejikortak.com/2016/06/kafkasya-rusya-kafkas-direnisi.html>), (E.T:15.06.2017), s. 1; Ufuk Tavkul, "Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi", (<http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0090-kafkasyanın-coğrafi-konumu-ve.html>)- (E.T: 15.06.2017), ss. 1-4; Nesrin Alizade, "Güney Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Bölgenin Türkiye İçin Önemi", (<http://akademikperspektif.com/2015/04/13/guney-kafkasyada-etnik-catismalar-ve-bolgenin-turkiye-icin-onemi/>) - (E.T: 15.06.2017), s.1; Elşan İzzetgil, "Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi", *Gazi Üniversitesi Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1, Ankara 2016, s. 53.

⁵ Asif Aşurov, *Güney Kafkasya'da ki Etnik, Dilsel ve Dinsel Grupların Bölge Politikalarında Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.8; İzzetgil, "Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi", s.55; Tuğba Bingül, "Jeopolitik Açısından Kafkasya", www.uiodergisi.com/wp-content/uploads/2014/01/Jeopolitik-Açısından-Kafkasya.pdf, (E.T: 12.06.2017), s. 3.

Kafkasya stratejik önemi ve jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca sürekli istilalara maruz kalmış, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir göç bölgesi olmuştur. Bu durumun sonucu olarak da sayısız kabile ve halkı barındıran, etnik olarak karmakarışık bir bölge haline gelmiştir. Öyle ki Arap tarihçileri ve coğrafyacıları bölgeyi “Dillerin Dağı” olarak nitelendirmişlerdir. “*Kafkasya bir ırklar ve diller mozaiğidir.*”⁶

Kafkasya'nın Hazar bölgesindeki petrol kaynakları ve ipek yolu üzerinde bulunması da bölgenin jeopolitik önemini arttırmaktadır.⁷

Rusya Federasyonu 23 Haziran 2000 tarihli bir yasa ile yedi bölgeye ayrılmış ve Kuzey Kafkasya Federe Bölgesi'nin adı Güney Bölgesi olarak değiştirilmiştir. Söz konusu değişiklik ile Kuzey Kafkasya Bölgesi'ne mevcut idari birimlerin yanında Kalmukya Özerk Cumhuriyeti ve Volgograd Vilayeti bağlanmıştır. Yapılan bu değişiklik ile 'Kuzey Kafkasya' terimi ortadan kaldırılıp 'Güney Rusya' terimi benimsenerek bölgenin adı Ruslaştırılmış ve bölgenin coğrafi alanı Rusya Federasyonu'nun içine doğru büyütülerek Rus nüfusun yerel halklara oranı arttırılmıştır.⁸

2. Kafkasya Tarihine Genel Bakış

Yapılan arkeolojik çalışmalarda elde edilen neticelere göre bölgede M.Ö 16. ve 3. yüzyıllar arasında çeşitli kültür varlıklarının ve medeniyetlerin kurulduğu tespit edilmiştir. Kuzey Kafkasya bölgesinde M.Ö 13. yüzyılda Kimmerler'in, Abhazy bölgesinde M.Ö 12. yüzyılda Kokhide kültürünün yaşadığı, Dağıstan bölgesinde M.Ö 3. yüzyılda Arnavutların ataları olarak kabul edilen Albanya Krallığı'nın ve yine bölgede M.Ö 5. yüzyılda Çerkeslerin ataları olarak kabul gören Sind Krallığı'nın kurulduğu bilinmektedir. Tarih boyunca hâkimiyet mücadelelerinin bitmek bilmediği bölgede Sümerler, Hunlar, Huriler, Uratlar, Khetler, Etrüskler, İskitler, Sarmatlar, Bizanslılar, Ermeniler, Gotlar, Alanlar, Romalılar, Avarlar, Hazarlar, Moğollar, Araplar, Türkler ve Slavlar gibi birçok topluluğun yaşadığı görülmüştür.⁹

⁶ Uğur Güneş, *Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya Bölgesindeki Güç Mücadeleleri ve Büyük Kafkasya Kalkınma Girişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 9; Kamil Veli Nerimanoğlu, “Kafkaslar (Tarihsel, Kültürel, Etno Sosyal, Politik Araştırma)”, *Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı 1*, sy. 71, Ankara 2015, s. 32; Muhammet Kemaloğlu, “Kafkasya-Tarihi Geçmiş- Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri”, *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, sy. 32, 2012, (<http://www.akademikbakiss.org>), s. 2; Bilgehan Atsız Gökdağ, “Kafkasya, Türklük ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı 1*, sy. 71, Ankara 2015, s. 94.

⁷ İzzetgil, “Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, s. 61.

⁸ Bölükbaşı, *Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri Bağlamında Rus Dış Politikası*, s. 78.

⁹ Habip Yıldırım, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007, s. 8; Selda Kılıç, “Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 34, sy. 58, Ankara 2015, s. 690; Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, II. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 28.

Kafkasya tarihte orduların doğudan batıya, batıdan doğuya geçtikleri önemli bir geçit olma özelliği de taşımaktadır.¹⁰ Ayrıca yine bölgenin ticaret yolları üzerinde kesişmesi Bizans, Sasani ve Hazarlar arasında mücadelelere neden olmuştur. 7. yüzyılda Müslüman Arapların Kafkasya'da İslam'ın yayılması için başlattıkları fetih hareketleri bölgede ki dengeleri değiştirmiş Hazarlar durdurulmuştur. Özellikle Emevi Halifesi Hişam zamanında (8. yüzyıl) İslamiyet hızla yayılmıştır. 9. yüzyılın sonlarına doğru Araplar Hazarların saldırıları sonucunda bölgeyi terk etmişlerdir. 10. yüzyılda Hazar Devleti yıkılmış, bölgenin kuzeyinde Kıpçaklar güneydoğusunda ise Oğuz Türkmen boyları görülmeye başlamıştır. Ayrıca Macarlar ve Peçenekler de 7-10. yüzyıllarda bölgede varlıklarını hissettirmişlerdir. 11. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti döneminde Sultan Alparslan bölgeye akınlar düzenlemiş Gürcistan ve çevresi ele geçirilmiştir.¹¹

13.yüzyıl ile birlikte bölgede Moğol istilası başlamış ve Kafkasya, Cengiz Han önderliğinde ki Moğolların eline geçmiştir. Cengiz Han'dan sonra Altınordu Hakanı Mengü Han bölgenin bir kısmında hâkimiyet sağlamaya devam etmiştir. 14. yüzyılda Timur bölgeye hâkim olmuş, 16. yüzyılda ise Kafkasya Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihten itibaren bölge Osmanlı ve İran'ın mücadele alanı haline gelmiştir. Bu mücadeleler 1737'de Safevi Devleti yıkılana kadar devam etmiştir. Rusya ise 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Türk hanlıklarını ele geçirerek bölgeye nüfuz etme yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunun sonucu olarak da Kafkasya'da Rusya ve Osmanlı Devleti karşı karşıya kalmış, İran'la olan mücadelelere Rusya'da eklenmiştir. 1720'li yıllardan itibaren bölgeye doğrudan inen Rusya, bu tarihlerden sonra Kafkasya'da daimi olarak egemenlik kurmak istemiş ve bu amacı doğrultusunda yayılmacı bir politika izlemiştir. Bu dönemden 19. yüzyıla kadar bölgede süren Osmanlı-Rus mücadelelerinde bölgenin kabilelerinden destek alınsa da, eski gücünü yitiren Osmanlı Devleti etkin bir güç olmaktan çıkmış, Gürcistan 1801 yılında Rusya tarafından tamamen ilhak edilmiştir.¹²

Doğuda Hazar Denizi ve güneyde Aras Nehri boyunca yayılışını sürdürmek isteyen Rusya, ilhakla beraber bölgede yeni bir sömürü düzeni kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla Azerbaycan'da bulunan hanlıklar ile anlaşma yoluna gitmiş, Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlıklarını kendine bağlamak istemiştir. Anlaşma yoluna gitmeyen Gence Hanlığını da 1804'te işgal etmiştir. 1807'de Bakü de Rus hâkimiyetine girmiş ve yaklaşık olarak on yıllık bir süreçte Rusya, Güney Kafkasya'da üstünlük sağlayarak topraklarını Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar genişletmiştir. Rusya bu süreçte Gürcüler ve Ermenilerden de yararlanmıştır. Bu dönemde hem iç hem de dış meselelerle uğraşmak

¹⁰ Kılıç, "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", s. 690.

¹¹ Kılıç, "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", ss. 690-691; Yıldırım, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, ss. 8-11; Gökdağ, "Kafkasya, Türklük ve Türkiye", s. 98.

¹² Anıl Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2002, ss. 47-49; Yıldırım, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, ss. 9-11.

zorunda kalan Osmanlı Devleti Kafkasya'ya gereken önemi gösterememiş, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile bölgede ki egemenlik haklarından vazgeçmiştir. Rusya galibiyet ile sonuçlanan bu savaş sonrasında Kafkasya'da yayılcı politikalarına devam etmiş, bu durumda bölgedeki ticaret yollarının güvenliği nedeniyle İngiltere'yi endişelendirmiştir. İngiltere Rusya'ya karşı açıktan muhalif bir politika izlemese de, Rusya'nın bölgede yayılmasını engellemeye çalışmıştır.¹³

*Kafkasya; sırasıyla Selçuklular, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin; Rus İmparatorluğu, SSCB ve Rusya Federasyonu'nun; Şahlık dönemi İran'ın ve daha sonra İran İslâm Cumhuriyeti'nin güç mücadelesi verdiği bir bölgedir. Ancak bölge, zaman zaman kesintilerle birlikte yaklaşık iki yüzyıl boyunca önce Rus İmparatorluğu'nun, sonra da SSCB'nin egemenliği altında kalmıştır.*¹⁴

3. Kafkasya'da Rus Tehdidi ve Yayılmacılığı

Geçmişten günümüze Rusya'nın Kafkasya üzerindeki emel ve politikalarına bakıldığında, Çarlık Rusya'nın genişleme ve yayılma politikaları içerisinde en dikkat çekici hedef Türkiye ve İran'ın işgalidir. Hiç kuşkusuz bu hedefin gerçekleştirilmesi ancak Kafkasya'nın işgali ile mümkündür. Nitekim Rusya'nın planı da Kafkaslar üzerinden Türkiye ve İran'ın işgali şeklindedir.¹⁵

Rusya'nın emellerine ulaşabilmek için izlediği en etkili yol, hedef ülkenin etnik, mezhep, siyasi düzen, yönetim, yargı gibi organ ve zaafiyetlerini kullanıp, ülkede bölücülük çıkarmak ve sonrada askeri bir müdahale ile işgal etme yöntemi olmuştur.¹⁶

Kafkaslarda Ruslar ilk kez 10. yüzyılda görülmüştür. 914 yılında bir Vareg kolu, Dinyeper Nehri'nin ağzından hareket ederek gemilerini karadan Don ve Volga nehrine indirmiş, bu nehirlerden Hazar'a ulaşmışlardır. Ancak bu Vareglerin Rus olmayıp Norman oldukları da söylenerek, Rus Vareglerin 943-944 yıllarında Kuban Nehri'ni takiben Kuzey Kafkasya'ya ve Kuzey Kafkasya'dan da Hazar Denizi'ne ulaştıkları belirtilmektedir. Hazar Denizi'ne ulaşan Rusların İran'ın bazı bölgelerini ve Güney Kafkasya'da ki Berdaa (Karabağ) şehrini ele geçirdikleri, ele geçirdikleri bu yerler ile Taberistan'ı¹⁷ yağma ederek geri döndükleri kayıtlarda belirtilmektedir. Netice olarak yukarıda bahsedilen tarihlerden

¹³ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı IV*, sy.74, 2015, ss. 26-30; Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, s. 43.

¹⁴ Güneş, *Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya Bölgesindeki Güç Mücadeleleri ve Büyük Kafkasya Kalkınma Girişimi*, s. 9.

¹⁵ Kuanış Karajan, Jandos Kumğanbayev, "Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya Ülkeleri Üzerine Uyguladığı Politikaları ve Halkın Yaşam Biçimi", *Akademik Bakış Dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, sy.37, 2013, (<http://www.akademikbakiss.org>), ss. 1-2.

¹⁶ Karajan, Kumğanbayev, "Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya Ülkeleri Üzerine Uyguladığı Politikaları ve Halkın Yaşam Biçimi", ss. 1-2.

¹⁷ Taberistan, Hazar Denizi ile güneyindeki sarp Elburz dağ silsilesi arasında yer alan bölgenin adıdır. (Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 22.)

Rusların Kafkasya ile olan ilişkilerinin 10. yüzyıl başlarında veya ortalarında başladığı anlaşılmaktadır.¹⁸

957 yılına gelindiğinde Kuban Nehri'nin kuzeyinde Hazarlar ile Adıgeler (Çerkesler) arasında bir savaş yaşanmış, bu savaş Adıgelerin yenilgisi reisleri Aliğyika Kaşaka'nın da Hazarlara esir düşerek Aşkale'ye hapsi ile sonuçlanmıştır. Ruslar yenilen Adıgelerin bu durumundan istifade ederek onlarla anlaşma yapmış ve Hazarlara karşı 965 yılında savaş başlatılmıştır. Hazarların yenildiği savaşı Rus ve Adıge ittifakı kazanmış, Aliğyika Kaşaka'da kurtarılmıştır. Ortaya çıkan bu durumu İsmail Berkok¹⁹ "*Kafkasya'da Slav tehlikesinin başlangıcı ve Kafkasya'da felaketli günlerin hazırlayıcısı*" diye ifade etmektedir.²⁰

Bu savaşlardan sonra Rusya'da Kiev Devri²¹ başlamıştır. Ruslar Prens Svtayoslav dönemi içerisinde 965 yılında Hazar Hanlığını yenilgiye uğratarak, başkent İdil dâhil birçok şehrini ele geçirmiş ve Hazarları yıkılış sürecine sokmuştur.²² Bu tarihlerden sonra 1173'te Hazar Denizi kıyılarına saldıran Ruslar, Kur Nehrinden de faydalanarak Gence yakınlarına kadar gelmiş ve Şirvan Devleti için tehdit olmaya başlamışlardır. Ancak burada tutunamayıp geri çekilmişler de Ruslar için bu hareket Kafkasları tanıma anlamında büyük bir fırsat olmuştur. Yine Altınordu Hanlığı'nın 1277'de Kafkasya seferine katılan Ruslar, Altınordu Hanı Mengühan komutasında Terek ve Derbent'e kadar ilerleyen birliklerle Kafkasya'nın içlerine kadar girme ve Kafkasları her yönüyle tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bu durum Ruslarda Kafkaslara sahip olma fikri oluşturmuşsa da Taman Yarımadası'nda Ruslar ile Çerkesler arasında geçen savaştan sonra Ruslar uzun süre Kafkaslardan uzak kalmıştır. Doğu Avrupa'da Türk boylarının hâkimiyetleri sonucunda da Kiev Knezleri daha kuzeye çekilmeye mecbur kalmış ve doğrudan Kafkasya'ya müdahale imkânını kaybetmişlerdir. Bu durum Rusların Altınordu hâkimiyetinden çıkmalarını

¹⁸ Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 30-31.

¹⁹ İsmail Berkok, Çerkes-Kabartay kökenli Türk asker ve tarihçidir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kafkasya'nın Kabardey yöresinden Anadolu'ya göç ederek Uzunyayla'da yerleşen Ali Berkok'un oğludur. İki kardeşi Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de şehit düşmüştür. 1890 yılında Yağlıpınar köyünde doğan Berkok büyük zorluklar içinde öğrenim görerek Harp okulunu ve Harp Akademisini bitirmiştir. Önce Makedonya'da, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Irak ve Kafkasya cephelerindeki çeşitli birliklerde kurmay olarak görevlerde bulunmuştur. İstanbul'daki Kafkas göçmen örgütleri içinde yer almıştır. Ayrıca bağımsız "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti"nin kurulması ve yaşatılması gayretlerine de aktif olarak katılan Kafkasyalı subaylardan biridir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da savaştan "İslam Ordusu" ve "Kuzey Kafkasya Kolordusu"nda" kurmay subay ve örgütçü olarak görevlendirilmiş, ata yurdunun bağımsızlığı için savaşmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra Kafkas göçmen örgütlerinin girişimiyle Osmanlı Hükümeti tarafından oluşturulan bir kurul içinde yer alarak Kafkasya'ya gitmiş, Dağıstan ve Çeçenistan'da ki ulusal hareketler içinde yer almıştır.(1920) Bundan sonra da Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır.

²⁰ Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 30-31.

²¹ Türkkaya Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 4, Ankara, 1968, s. 231. (Kiev Dönemi: Novgorod şehri merkez olma özelliğini kaybedince, Rus Devleti'nin başşehri Kiev'e taşınmış ve bu döneme Kiev dönemi denilmiştir.)

²² Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu", s. 231.

sağlayan Kabartaylar ile Çar III. İvan (1462-1505) arasında yapılan görüşmeye kadar sürmüştür.²³

16. yüzyıla gelindiğinde Kafkaslardan Rusya'ya eğitim için çocuklar gönderilmeye başlanmıştır. Rus eğitimi alan Kafkaslılar aynı zamanda kültürel değişime uğramış, bu durumda Kafkasya'nın inanç birliğine büyük zararlar vermiştir. 16. yüzyıldan itibaren Rusların lehine bir durum oluşmaya başlamıştır. Nitekim Kazan 1552, Astrahan 1556 yıllarında Rusların hâkimiyetine geçmiş aynı zamanda Osmanlı ve Kırım Hanlığı'na karşı Çerkesler ile Ruslar arasında ittifaklar oluşmuştur. Neticede 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başlarında Kafkasya beyleri ve Gürcü kralları, Rus çarları ile görüşmeler yapmaya başlamış, onlar Rus hâkimiyetine sığınarak rahata ve emniyete kavuşmayı beklerken, Ruslar Kabartay arazisine girerek müstahkem mevkiiler inşa etmeye başlamışlardır. Böylece ilk defa Rus yayılcılığı Osmanlı sınırlarına yaklaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Rus işgali altına giren hanlıklardaki Müslümanlardan gelen şikâyetler doğrultusunda bu hanlıkların işgalden kurtulması ve bu yolla Türkistan ile birlikte İran'a karşı mücadele imkânına da kavuşmak maksadıyla, 1568'de başlayıp 1569'da gerçekleştirdiği Astrahan Seferinde başarısız olmuştur. Bu sırada Rusya'da da iç karışıklık başlamış ve I.Petro'ya kadar Rusya'nın yayılcı politikaları adeta askıya alınmıştır. 1696'da I. Petro ile birlikte yeniden başlayan Rus yayılcı politikası sonucunda Azak Kalesi zapt edilmiş ancak 1711'de Prut Anlaşması ile geri bırakılmıştır.²⁴

18. yüzyılın başlarında Safevi Devleti zayıflamış, Osmanlı ve Rusya'nın hedefi haline gelmişti. Azerbaycan toprakları, maden ve petrol yatakları, denizi, ormanları, tarıma elverişli verimli arazi ve uygun iklimi gibi zenginliklerinin yanında, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan köprü oluşuyla da dikkat çekiyordu. Bu dönemde Kafkasya topraklarının hâkimiyeti konusunda Rus ve Osmanlı devletleri arasında büyük bir mücadele yaşanmış, nitekim 24 Haziran 1724 tarihinde Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ve tarihe "*İstanbul Muahedesi* veya *İran Mukâsemenamesi*" olarak geçen antlaşma ile Güney Kafkasya'da tarafların toprakları belirlenmiştir.²⁵

I. Petro'dan sonra 1762'de başa geçen II. Katerina döneminde ise Osmanlı ile Rusya arasında 1774'te Kafkasların geleceğinde büyük rol oynayan Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.²⁶ Bu antlaşma ile Karadeniz'e yerleşen Ruslar, Kafkasya'yı işgal planlarında çok önemli bir avantaj sağlamışlardır.²⁷

²³ Akmaz, *Rus Yayılcılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 31-32.

²⁴ Akmaz, *Rus Yayılcılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 15-19, 32, 37.

²⁵ Orhan Alizade, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.4, sy.7, Ankara 2010, ss. 108-113; Elvin Valiyev, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kışkırtıcılığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, s. 67.

²⁶ Akmaz, *Rus Yayılcılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 22-23.

²⁷ Akmaz, *Rus Yayılcılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, ss. 29-30.

Bu dönemden sonra yukarıda da değinildiği gibi Rusya 1801 yılında Gürcistan'ı ilhak etmiş, 1804'te Gence Hanlığını, 1807'de de Bakü'yü hâkimiyeti altına almıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve akabinde imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti bölgede ki egemenlik haklarından vazgeçmek zorunda kalmış, Rusya'da bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirme yolunda politikalarına devam etmiştir.²⁸

4. Kafkasya Gazavatı

Rusya 16. yüzyılda Kafkasya'ya yönelmiş, 18. yüzyılda bölgede istila ve sömürge hareketlerine başlamıştı. Bunun üzerine Kafkas halkları bağımsızlıklarını tamamen kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve kendilerini organize bir şekilde yönetecek bir lider ve yapılanma arayışı içine girmişlerdir. Bu durumun bir neticesi olarak bölgede bulunan Nakşibendi Tarikatı mensupları organize olup Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır. "Gazavat" olarak adlandırılan bu sufi direniş hareketine Ruslar "Müridizm" adını vermişlerdir. 1785'te Şeyh Mansur tarafından başlatılan bu mücadele aralıklarla da olsa 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.²⁹

Bu direniş hareketinin hem fikri kaynağı hem de faaliyetlerinin şeklini belirleyen sufi ekolü olan Nakşibendi Tarikatı, İslam dünyasındaki en önemli ve en büyük tarikatlardan biridir.³⁰

Mücadeleyi yürüten Nakşibendi Tarikatı'nda tam bir hiyerarşi, disiplin ve bağlılık mevcuttur. Ayrıca bu yapının en büyük özelliği birleştirici olması ve Ruslarla iş birliği yapmayı asla kabul etmeyerek bağımsızlık için mücadeleyi emretmesidir.³¹

Bu düzende tarikat üyesi olanların şeyhlerine bağlılığı, "şeyhin her emrini sorgulamadan yapmak" şeklindedir. Diğer bir ifadeyle tarikatlarda yapılan her şey Allah rızası için yapılmaktadır. Bu sebeple tarikat üyelerini kendilerini adayan veya adanmışlar olarak ifade etmek mümkündür.

Ayrıca başlatılan bu bağımsızlık mücadelesi ile birlikte İslam dininden aldıkları manevi güç neticesinde "İmam" lakabı ile ortaya çıkan liderler araştırıldığında, hepsinin gerçek birer kahraman olduğu, bu mücadelenin en etkili ve bilinen isminin Şeyh Şamil,

²⁸ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", ss. 26-30; Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, s. 43.

²⁹ Yılmaz Nevruz, "İmam Şeyh Mansur ve Kafkasya'da Millî Birlik Hareketi", (<http://www.yilmaznevruruz.net>), (E.T: 13.06.2017), s.1; Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, c.IX, sy. 2, İzmir 2009, s. 165; Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", s. 27.

³⁰ Nakşibendi ekolü Ebu Yusuf Hemedani tarafından kurulmuş, adını da daha sonraki şeyhlerinden biri olan Bahaüddin Nakşibendi'den almıştır. Nakşibendilik Türkistan kökenli bir tarikat olup özellikle Ortadoğu, Anadolu ve Kafkaslarda oldukça yaygın hale gelmiştir. (Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", s. 167.)

³¹ Ufuk Tavkul, "İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, 7 (25), Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Bakü-Azerbaycan 1998, s. 9.

tarikât fikrini yayarak mücadeleyi başlatan ilk önderin de Şeyh Mansur olduğu görülmektedir.^{32*}

Şeyh Mansur verdiği vaazlar neticesinde halkı bilinçlendirmeyi başarmış ve Ruslara karşı harekete geçirmiştir. 1785 yılında yayınladığı bir beyannameinde halka karşı şöyle seslenmiştir; “*Ey halk; gaflet ve tembellek içinde olmayın. Günah işlemekten, tütün içmekten kaçarak tövbe edin. Mücadeleden kaçınmayın. Başkasının aleyhinde konuşmaktan kaçının. Af edin. Teshil-i tehhümedin, tasadduğa davet edilince gelin... Boş yere bağıırıp çağırmayın. Cihada koşun.*”³³

“*Mansur belki tüm Kafkas kabilelerini Ruslara karşı birleştirmeyi başaramadı, fakat bunu ilk fark eden ve böylesine bir tutkuyla sevilen özgürlüğün ancak bu şekilde korunabileceğini, onun da bir bedelinin olduğunu anlayan ilk insan olmuştur. O böylece gelecek asrın başlarında Müridizm adıyla ortaya çıkarak Rus İmparatorluğu’nun karşısına dikilen ve uzun yıllar onun ilerlemesine engel olacak akımın temellerini atmıştır.*”³⁴

Şeyh Mansur’un öncülüğünde başlayan bu direniş hareketinin temeli din birliğine dayalı tarikatlara bağlıydı. Kafkasya’da ki tarikât anlayışı diğer coğrafyalarla mukayese edilemeyecek bir niteliğe sahipti. Çünkü bu tarikâtlar doğrudan doğruya bir mücadele teşkilatı niteliğinde olup, tarikâtın şeyhi aynı zamanda komutan, müritleri ise savaşıcı statüsündeydi.³⁵

Kafkasya’da Şeyh Mansur’dan öncede Rus yayılmacılığına karşı bir direniş vardı. Ancak bu direniş her boy ve kabilenin kendi başına zaman zaman gösterdiği küçük çaplı hareketlenmelerden ibaretti. Birbirlerinden haberdar olmayan boy ve kabilelerin etki alanı da sınırlı kalıyordu. İşte tam da bu noktada Şeyh Mansur’un organize ettiği bu

³² Ahmet Yüksel, “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 32, Ankara 2012, s. 173.

* Şeyh Mansur’un kimliği ve doğum tarihi ile ilgili bilgiler birbirini tutmamakla birlikte baba adı Şabats (Şebesse) veya Yafel’dir. Çeşitli kaynaklarda 1722, 1732, 1748 veya 1760 yılı gibi farklı doğum tarihleri verilmektedir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde 1722 yılında doğmuş olma ihtimali daha yüksektir. Asıl adı Uşurman olan Şeyh Mansur Çeçenistan’ın Elda köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Kur’an-ı Kerim eğitimi almaya başlayan Mansur, bazı kaynaklara göre ilim tahsili için Dağıstan’a gitmiş fakat yüksek tahsilini tamamlayamadan geri dönmüştür. Bazı kaynaklara göre ise Dağıstan’da veya Uşurma’da tahsilini tamamlamış ve mükemmel bir eğitim almıştır. Burada ki önemli nokta şudur: “*Şeyh Mansur eğer yeterli düzeyde eğitim almamış olsa idi, ilmi ehliyeti ve söylemi ile tüm Kafkasları etkilemesi ve kolonyalist yönetime korku salması mümkün olmazdı.*” Her iki durumda da Şeyh Mansur’un ahlaki vasıfları, karakteri ve vatan sevgisi onun her zaman saygı duyulan ve sevilen biri olmasına neden olmuştur. Ayrıca intisap ettiği tarikatta Şeyh mertebesine eriştiği de aşikârdır. (Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 55-Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, s. 170; Nevruz, “İmam Şeyh Mansur ve Kafkasya’da Milli Birlik Hareketi”, ss. 2-3; Budak, “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, s. 27.)

³³ Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, s. 58; Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 57.

³⁴ Abdullah Temizkan, “Osmanlı Devleti İle Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur”, *Mevlâna Düşüncesi Araştırmaları Derneği Sufi Araştırmaları -Sufi Studies Dergisi*, c.4, sy.8, 2013, s. 17.

³⁵ Yüksel, “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, s. 173.

hareket, Kafkasya'da ki düzensiz yapılanmalara karşı direniş hareketlerini teşkilatlı bir hale getirmiştir.³⁶

Şeyh Mansur Ruslara karşı ilk zaferini 1785'te Elda'da kazanmıştır. Ancak daha savaş başlamadan Ruslara bir elçi göndermiş ve savaşmak istememiştir. Ruslar bu öneriyi reddetmiş ve savaş başlamıştır. Müslümanlar Rus Albay Pierre'nin komutasında ki birliği yaklaşık olarak dört saat süren bir çatışma sonrasında tamamen yok etmişlerdir. Bu yenilginin akabinde Ruslar 8 Eylül 1785'ten sonra tekrar çevre kalelerdeki mevcut askerlerini toplayarak Şeyh Mansur'un üzerine saldırmış fakat yine yenilmişlerdir. Şeyh Mansur'un 1785'te ki son savaşı 30 Ekim'de yapılan Tatartub Savaşı olmuş, savaş sonunda Müslümanlar ağır kayıplar vermiş ve Şeyh Mansur geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁷

1786 yılında Şeyh Mansur, Albay Nagı komutasında ki Rus birliğini yenerek Küçük Kabarday'ı Rus işgalinden kurtarmıştır. Ayrıca Çerkeslerde Mansur'a destek olmuş ve bu sayede Kuzey Kafkasya'nın önemli bir kısmı Ruslardan temizlenmiştir.³⁸ Bundan sonra Şeyh Mansur 1787 yılında patlak veren Osmanlı-Rus Savaşına kadar aktif bir hareketlilik içinde görülmemiştir. Bu dönemde Çerkesler savaşmaya devam etmiş, Ruslar Karadeniz kıyısında ki Anapa ile Tsemiz'i ele geçirmeye ve Kuba'nın güneyine inmeye başlayınca da Şeyh Mansur tekrar müritleriyle birlikte harekete geçmiştir. Yapılan çarpışmalarda Ruslar ağır kayıplara uğratarak 1789'da Anapa önlerinden geri çekilmişlerdir. Bu tarihten sonrada Ruslar ve Müslümanlar arasında ki mücadeleler devam etmiş, Şeyh Mansur 1791 yılında cereyan eden Anapa Savaşı'nda esir edilmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin arabuluculuk etmesine karşın, Çariçe Katerina ikna olmamış ve 1794 yılında Şeyh Mansur Rusların ağır işkencelerinin ardından idam edilerek şehit edilmiştir. Bazı kaynaklara göre de idam edilmemiş, esaret altında hayatını kaybetmiştir.³⁹

Şeyh Mansur'dan sonra Kafkasya'daki direniş hareketi 1829'dan 1832 yılına kadar Gazi Muhammed⁴⁰ önderliğinde, 1832 yılından 1835 yılına kadar da Hamzat Bek önderliğinde devam etmiştir. Gazi Muhammed'de yüksek tahsile sahip olan kendini iyi yetiştirmiş biridir. 1830'da meydana gelen Hunzah Savaşı'nda ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmış, bundan sonra da işgalci Rus ordularına karşı çetin mücadeleler içinde yer almıştır. 1832 yılında Gimri savunmasında şehit olmuştur. Ondan sonra yerine gelen Şeyh Hamzat Avar bir ailenin oğlu olarak öncelikle Avar bölgesindeki Rus nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Ruslara karşı caydırıcı tedbirler almaya çalışan Şeyh Hamzat, Ruslarla iş birliği yapanların sığınağı konumunda olan Hunzah şehrini kuşatarak Hunzah yönetimine son vermek istemiştir. Bu sırada Hunzah Hanı'nın annesi Bahu Bike Şeyh

³⁶ Temizkan, "Osmanlı Devleti İle Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", s. 15.

³⁷ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", ss. 27-28.

³⁸ Barlas, *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 61.

³⁹ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", s. 28; Barlas, *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, ss. 61-63.

⁴⁰ Gazi Muhammed 1823'ten itibaren aktif çalışmalara başlamıştır.

Hamzat'la görüşmeleri için oğullarını karargâha göndermiş, Şeyh Hamzat'ta bu Rus işbirlikçilerini ve Bahu Bike'yi ortadan kaldırarak Hunzah şehrini almıştır. Hamzat'ın bu ilerlemelerinden rahatsız olan Ruslar saldırı planı yapmışsalar da bu amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Nitekim Rus taraftarlarınca yapılan bir suikast ile Şeyh Hamzat 1834/35 yılında şehit edilmiştir. Onun şehadetinden sonra yerine Şeyh Şamil imam seçilmiş ve onun döneminde Kafkasya'daki bağımsızlık hareketleri yeni bir boyut kazanmıştır. 25 yıl boyunca nüfuzunu sürdüren Şeyh Şamil Dağıstan ile Çeçenistan'ı örgütleyerek Orta Kafkasya'yı da savunmuş böylece Kafkas Birliği'nin ilk temelleri atılmıştır.⁴¹

Şeyh Şamil'den sonra 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumuklu Kunta Hacı tarafından Kafkasya'ya getirilen ve daha çok Dağıstan ile Çeçenistan'da kabul gören Kadiri Tarikatı da mücadeleye katılmıştır. 1877'de Çeçenistan ve Dağıstan'da çıkan büyük isyanın Ruslarca bastırılması neticesinde binlerce mürit Sibiry'a sürülmüş, bunun üzerine de tarikatlar faaliyetlerini gizlemek zorunda kalmış ve *"akıncılığı ve savaşçılığı temsil eden 'abreklik geleneği' içerisinde cihat ruhu korunarak 1917'ye kadar hareket edilmiştir."*⁴²

5. Şeyh Şamil Dönemi

25 yıl boyunca Kafkasya'da büyük mücadeleler gösteren Şeyh Şamil 1797 yılında Dağıstan'ın Gimri köyünde doğmuştur. Babası Dengav Muhammed, annesi ise Bahu Mesedu'dur. Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan ve Kur'an-ı Kerim eğitimini Gazi Muhammed'den alan Şeyh Şamil, ilerleyen zamanlarda Hacı Muhammed, Gazi Kumuklu, Şeyh Cemaleddin, Hunzaktan Laçın ve Şeyh Yarağı ile Harakunili Said Efendi gibi pek çok değerli âlimden dersler almıştır.⁴³

Şeyh Hamzat'ın vasiyeti üzerine halk tarafından "İmam" olarak kabul edilen Şeyh Şamil, ilk başlarda bu görevi kabul etmemiş ancak halkın istekleri ve ısrarları üzerine İmamlık makamına geçmiştir. Başa geçer geçmez ilk işi de Ruslarla Gazavat değil, Müslüman Dağıstan halkını şeriata riayet ettirmek olmuştur. Bu bağlamda bölgedeki Rus Generali Klug von Klugenav'a amacını bir mektupla belirtmiş ve bahsi geçen mektupta;

"Kendi Müslüman kardeşlerim arasında şeriati yaymaktan başka arzum ve başkaca aradığım bir şey yoktur. Kendi istekleriyle şeriati kabul edenleri ben güzellikle bırakırım. Kabul etmeyenlere zorla onu kabul ettiririm. Ümit ediyorum General, benim barış işlerimi sen de tasdik ediyor ve bunların neticelenmesini istiyorsundur. Ama general bu doğrultuda

⁴¹ Yıldırım, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, s.11; Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, ss. 74, 92, 99, 103-104, 111-115; Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, s. 59.

⁴² Tavkul, "İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", ss. 9-10.

⁴³ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", s. 26; Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, ss. 120-121.

benim sana inancım sarsılıyorsa benim davamla senin davan çatışmadan durmayacaktır.” İfadelerine yer vermiştir.⁴⁴

Halk arasında düzeni ve şeriati sağlamaya çalışan Şeyh Şamil, Rusların toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçmemesi ve barışçıl bir yol izlememesi üzerine cihat hareketleri için karar almış ve Çeçenistan’ın Ensall bölgesine geçmiştir. Ensallılar kendisine destek olarak cihada katılmışlardır. Ancak içlerinden bir kesimi ihanet etmiş ve Şamil’in meskeni Gimri’ye girmeleri için Ruslara gizlice haber yollamışlardır. Ensallılar ile hareket etmekte olan Şeyh Şamil içlerinden birinin gelip durumu kendisine bildirmesi ile geri dönmüş ve maiyetinde bulunan kuvvetlerle beraber saldırıya geçerek Rusları mağlup etmiştir. Bu mücadelede Ruslar ağır kayıplar vermişlerdir.⁴⁵

Daha sonra Şeyh Şamil, Çeçen köylerine giderek asker toplanması için emir vermiş ancak bu emri yerine getirmek üzere görevlendirilen Said İhili zehirlenerek şehit edilmiştir. Bu olayın ardından Hacı Taşev adında bir kahraman maiyetindeki kırk kişi ile Şeyh Şamil’in huzuruna gelmiş, bu kuvvetle beraber kendi kuvvetlerini de toplayan Şamil Çeçen köylerinden Çirukta köyüne gitmiştir. Çirukta’dan İnci’ye, oradan da Uruta köyüne giden Şamil köy halkı ikiye ayrılmış olsa da çoğunu tedip edebilmiştir. Kendisine karşı olan küçük bir grubun köydeki bir kaleye sığınması üzerine bu kaleyi muhasara etmek zorunda kalmış, aynı zamanda Hunzah halkından olup Urutalılara yardıma gelen bir kesim ile de çarpışmıştır. Mağlup edilen Hunzahlılar geri çekilmek zorunda kalmışsalar da bu gelişmelerden sonra Çirkey köyüne geçen Şamil, bir taraftan Hunzahlılar ile uğraşmaya devam etmiş, bir taraftan da Andilel, Tıhnusulel ve Çerbilel köylüleri ile mücadele etmiş ve hepsini mağlup etmiştir. Çirkey’den sonra Burjuna geçmiş, bölgedeki muhalif hareketler ve Rus işbirlikçilerinin bölücü faaliyetleri neticesinde Huzal köyünde mevki tutarak hem Rusları hem de Ruslarla iş birliği yaparak kendine karşı olanları büyük bir bozguna uğratmıştır. Bu ağır yenilgi sonucu Ruslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁴⁶

Bundan sonra da Hunzahlılar ve Ruslar ile mücadeleye devam eden Şeyh Şamil, Aşilta’nın Ruslar tarafından işgal edileceği haberi üzerine Hunzah üzerine yürümüş ancak Tilit köyünde Rus kuvvetleri tarafından abluka altına alınmıştır. Buradaki çarpışmalar 40 gün sürmüş ve çok kanlı geçmiştir. Ruslar köyün yarısına hâkim olduktan sonra iki tarafta kısa süreli bir barışa imza atmış ve geri çekilmişlerdir.⁴⁷

1837 yılına gelindiğinde Ruslar tarafından Hunzah köyü işgal edilmiş ve burada bir kale yapılmıştır. Yine İkie, Zatnuh, Huzal, Girgeb, Zeran, Belegun, Muksuh ve Gimre köylerinde de kaleler inşa edilerek köyler işgal edilmiştir. Yaşananlar üzerine Şeyh Şamil

⁴⁴ Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, s. 181; Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, ss.60; Yüksel, “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, s. 180.

⁴⁵ M. Tahir el-Karahânî, *İmam Şamil’in Hatıratı*, (Haz. Ahmet Özdemir), Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 83.

⁴⁶ Karahânî, *İmam Şamil’in Hatıratı*, ss. 95-97.

⁴⁷ Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, s. 145.

kuvvetlerini alarak sarp mevkilere sahip olan Ahulgoh köyüne gitmiş, etrafı tahkim ederek buraya yerleşmiştir. Netice olarak Ruslar ile yapılan çarpışmalarda iki tarafta nihai bir başarı elde edememiştir. 1838'de Rusların tekrar Ahulgoh köyüne doğru yöneldikleri haberini alan Şamil, Irgan köyüne doğru harekete geçmiş, bu mevkide Ruslara karşı direnerek ilk başlarda başarı sağlayabilmiş fakat çarpışmalar neticesinde mağlup olarak geri çekilmiştir. Irgan yenilgisinden sonra önce Çirukta'ya, oradan da Ahulgoh'a çekilen Şamil, kendisine karşı Ruslarla ittifak yapan Ensallı bölücülerle de mücadelelere devam etmiştir. Şeyh Şamil durmaksızın mücadelelere devam ederken Ruslar da Ahulgoh köyünü muhasara altına alabilmişlerdir. Bu muhasara sonucunda Şamil'in oğlunu rehin almak şartıyla anlaşma teklif eden Rusların bu isteği kabul edilmek zorunda kalınmış ve Şeyh Şamil oğlu Cemaleddin'i Ruslara rehin olarak göndermiştir. Aldıkları rehineyle yetinmeyen Ruslar, Şamil'in teslim olmasını istemişlerse de, asla teslim olmayacağını belirten Şeyh Şamil direnişini sürdürmüştür. Taraflar arasında yaşanan şiddetli çatışmalar sonucunda Şeyh Şamil maiyeti ile birlikte Ahulgoh köyünden çıkmayı başarabilmiştir.⁴⁸

Ahulgoh çarpışmalarında oğlu Cemaleddin'i rehin olarak vermek zorunda kalan Şamil aynı zamanda büyük kayıplar vermiş, bir oğlu, ablası ve kesin olmamakla birlikte eşi de bu çarpışmalarda şehit düşmüştür. Uğradığı ağır kayıplardan sonra geri çekilen Şeyh Şamil, sıkıntılı bir süreç ve zorlu bir yolculuktan sonra az sayıda kalmış olan müritleriyle birlikte Çeçenistan ormanlarına ulaşmayı başarmıştır. Çar I. Nikola'da ordularının en seçkin generallerini Şeyh Şamil'i yakalamak için göndermiştir. Ancak herhangi bir netice elde edememiş, Şamil'in hücumlarını sıklaştırdığını görünce de; Eğer Kafkasya'da ki Müslümanları tek bayrak altında toplama sevdasından vazgeçerse, kendisine en büyük makamların, rütbelerin verileceğini, başına krallık tacı giydirileceğini, Çarlık hazinelerinin ayakları altına serileceğini bildirerek Şamil'i sarayına davet etmiştir. Bunun üzerine Şeyh Şamil'den şu yanıtı almıştır;⁴⁹

"Ben, Kafkas Müslümanlarının hürriyetlerine kavuşması için ilaha sarılan gazilerin en aşağısı Şamil, Allahü Teâlâ'nın himayesini, Çar'ın efendiliğine feda etmemeye yemin eden, özü sözü doğru bir Müslümanım. Çarla görüşmek üzere, beni hala Tiflis'e çağırıp duruyorsunuz. Davete icabet etmeyeceğimi bildiriyorum. Bu yüzden fani vücudumun parça parça kıyılacağını ve hayatımı verdiğim şu vatan topraklarında taş üstünde taş bırakılmayacağını bilsem, kararımı asla değiştirmeyeceğim. Savaşacağım... Cevabım bundan ibarettir. Nikola'ya ve kölelere malum ola..."

1841 yılında Çirkey köyüne giren Ruslar burada tutunmayı ve bir kale inşa etmeyi başarmışlardır. Ardından Avuh köyüne de girmeye çalışmışlar ancak bu defa Şeyh Şamil karşısında başarılı olamamışlardır. 1843 yılı ile beraber Şeyh Şamil tarafından Ensal ve civarındaki kaleler ile Muksuh, Bekelün, Jatanoh, İkie, Gergil, Huzal, Yenyurt, Gilbah, Jobot

⁴⁸ Karahânî, *İmam Şamil'in Hatıratı*, ss. 108-116.

⁴⁹ Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, ss. 60-62.

ve Mirat kaleleri fethedilmiştir. Yine 1844'te Karanay ve İrfili köyleri fethedilmiştir. 1845'te Deligayt çarpışmalarında önemli kayıplar veren Ruslar, 1846'da Kutışı köyünde yapılan muharebelerde de muvaffak olamamışlardır. 1848'de Gergil kalesi çarpışmalarında çok sayıda şehit verilmiş ve Ruslar tekrar kaleyi ele geçirmişlerdir. Daha sonra Ahdi üzerine yürüyen Şamil, civar halkının da desteğini almasına rağmen Ruslar karşısında başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1849'da Ruslar Çoh kalesini ele geçirmek istemiş fakat 2 ay süren çarpışmalar neticesinde mağlup edilmişlerdir. Yine 1850 yılının kış mevsimi başlarında Şeli ormanına gelerek buradan ağaç kesip yol açmak isteyen Ruslar, Şeyh Şamil tarafından engellenmiş ve uzaktan top ateşine tutulmuşlardır. Bahara kadar süren mücadeleler neticesinde Ruslar hezimete uğrayıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 1851'de aynı amaçlarla tekrar Şeli ormanına gelen Ruslarla yine mücadele edilmiş, bu defa da ağır geçen kış şartlarında yeterli teçhizata sahip olunamaması nedeniyle başarı sağlanamamıştır.⁵⁰

4 Ekim 1853'te Kırım Savaşı'nın resmen başlaması Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilgilenmesini zorunluluk haline getirmiştir. Sultan Abdülmecid Şeyh Şamil'e 9 Ekim 1853'te bir ferman göndererek onu Ruslara karşı cihada çağırarak, Şeyh Şamil'de bu çağrıya 13 Aralık 1853 tarihli bir mektupla cevap vermiştir. Mektubunda Tiflis üzerine bir askeri harekâta girişilirse Rusların Kafkaslardan çıkarılabileceğini belirtmiş ancak Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle bu teklifi uygulamaya geçirememiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti 1854 mayısında Dağıstanlı Halil Bey'in teklifiyle Şeyh Şamil'e "*Dağıstan Serdar-ı Ekremi*" unvanını vermiştir.⁵¹

Şeyh Şamil 1853 yılı haziran ayından itibaren yaptığı saldırılarla Güney Kafkasya'da Rusların seferberlik hazırlıklarını durdurmuştu. Onun bu hamlesi 1853'ün Kasım ve Aralık aylarında Kars-Gümrü yönünde cereyan eden muharebelerde Rusların savunmada kalmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Osmanlı bahriyesinde görev yapmakta olan İngiliz Amiral Adolphus Slade de bir raporunda Rusya'yı barışa zorlamak için Kafkasya'nın fethedilmesi gerektiğini, bunun içinde Çerkesler ve Şeyh Şamil ile iş birliği yapılabileceğini belirtmişti. Fakat Osmanlı Devleti böyle bir harekât için gerekli bir ortam sağlayamamıştır.⁵²

Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Rusya bütün kuvvetlerini Kafkasya'da toplamış ve Osmanlı Devleti ile İran'dan gelen bütün ikmal ve silah yollarını kesmiştir. Bunun yanında Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Eflak-Boğdan ve Karadağ'da çıkan isyanlar gibi birçok iç ve dış mesele ile uğraşan Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki Müslümanlara yardım edememiştir. Bu durumu fırsat bilen ve bölge halkını her türlü

⁵⁰ Karahânî, *İmam Şamil'in Hatıratı*, ss. 148-150, 169-174, 178-209.

⁵¹ Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 69.

⁵² Budak, "Şeyh Şamil", ss. 68-69.

imkandan mahrum bırakarak çaresizliğe sürükleyen Rusya, Çeçenistan üzerine yürümüş ve iki yıl süren bir direniş sonucunda Çeçenistan Rusya'nın eline geçmiştir. Şeyh Şamil uzun süren kanlı çarpışmalardan sonra Gunup Dağına çekilmek zorunda kalmış, açlığa, susuzluğa ve teçhizatsızlığa rağmen burada da Rus kuvvetleriyle mücadeleye devam etmiştir. Yanında bulunan kuvvetlerin çoğunun şehit olması ile birlikte artık yapılacak bir şey kalmamış ve netice olarak elçiler aracılığı ile bir anlaşma yapılma yoluna gidilmiştir. Buna göre Müslümanlar dinlerini serbestçe yaşayabilecek, onlardan asker ve vergi alınmayacak, Dağıstan iç işlerinde serbest bir devlet olup idarecisini kendisi seçecek, Şeyh Şamil, ailesi ve mevcut olan 40 kadar askeri silahlarına el konulmadan Osmanlı Devleti'ne gidebileceklerdi. Ancak buna rağmen Prens Baryatinsky tarafından 6 Eylül 1859 yılında yapılan bu anlaşmanın geçersiz sayıldığı, Şeyh Şamil ve ailesinin Rusya'nın esiri olup kendilerine misafir gibi davranılacağı bildirilmiştir.⁵³

Ne yazık ki böyle bir yapılanma 25 yıl mücadele vermiş olsa da yeterli askeri ve siyasi desteğin olmayışı sebebiyle sona ermek zorunda kalmıştır.

Bu gelişmeler üzerine Şeyh Şamil, oğulları Gazi Muhammed ve Muhammed Şafii ile birlikte teslim olmak zorunda kalmıştır. Prens Baryatinsky'nin karargâhına götürülen Şeyh Şamil ve oğulları saygıyla karşılanmış, ertesi gün de Temirhanşura'ya, Temirhanşura'dan Saint Petersburg'a, oradan da Kaluga'ya götürülmüşlerdir. On yıl süren esaretten sonra 1869'da kendi isteği ile Kiev'e gönderilen Şeyh Şamil, Çar II. Aleksander'dan daha önce de dile getirmiş olduğu Osmanlı Devleti'ne ve oradan da Hacca gitme isteğini yinelemiş, Çar da bu defa:

"Bize karşı silah kullanmayacağınızı vaad ederseniz ala, dediğiniz gibi olsun." Diyerek bu isteğini kabul etmiştir. Şeyh Şamil Rusların müsaade etmesi üzerine 31 Mayıs 1869'da İstanbul'a gelmiş, aynı gün Sadrazam, Şeyhülislam ve Dâhiliye Nazırını ziyaret etmiştir.⁵⁴

Devlet erkânı ile yaptığı görüşmelerden sonra padişah ile de görüşmek isteyen Şeyh Şamil, 15 Ağustos 1869'da Sultan Abdülaziz tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda kabul edilmiştir.⁵⁵ Padişah tarafından özel bir itina gösterilerek ağırlanan Şeyh Şamil ve ailesi için gereken her şey yapılmıştır. Sultan Abdülaziz kendisine ve aile fertlerine maaş bağlatmıştır. Öyle ki Kafkasya'dan Rusların baskıları sonucunda başlayan göç dalgası ile gelen ve Kars'ta ikamet eden Şeyh Şamil'in kayınpederi Şeyh Cemal Efendi'ye ev tahsisi, maaş bağlanıldığı, ayrıca öküz ve tohum bedeli olarak 150'şer kuruş verileceği arşiv kayıtlarında mevcuttur.⁵⁶ Yapılan bu yardımlar sadece aile fertleri ile sınırlı kalmamış, Şeyh Şamil'in Kars'ta ikamet eden kumandanı Murtaza Efendiye de ihtiyacı dahilinde

⁵³ Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, ss. 62-63.

⁵⁴ Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s.308; Budak, "Şeyh Şamil", s. 69.

⁵⁵ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA). I.DH. 605/42165-1; Budak, "Şeyh Şamil", s. 69.

⁵⁶ COA. MKT.MHM. 239/39-1; COA. MKT.MHM. 239/39-2.

yevmiye tahsisi yapılmıştır.⁵⁷ Yine hac farizasından sonra ikamet etmesi için kendisine Zarif Paşa Konağı tahsis edilmiş ve her türlü ihtiyacı için ödenek ayrıldığı belirtilmiştir.⁵⁸

Ayrıca Şeyh Şamil'in esareti sırasında müritlerinden olan Hacı Hamdullah Efendi'nin, Şeyh Şamil'in durumu ile ilgili bilgi almak istediği, bunun içinde Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiği,⁵⁹ yine Kaffe-i Muhacirin Vekili Hacı Hayrullah Efendi'nin Şeyh Şamil'in durumuna dair endişe ettiği ve mevcut durumun çözümü için kaleme aldığı arzuhal⁶⁰ arşiv kayıtlarında mevcuttur. Nitekim Osmanlı Devleti Kafkasya'ya kendi iç ve dış meselelerinden ötürü yardım gönderemese de hiçbir zaman Kafkasyalı Müslümanlara sırt çevirmemiş, bölge halkı müşkül durumlarında her zaman Osmanlı'ya sığınmış, yardım talep etmiştir.

15 Ocak 1870'te Sultan Abdülaziz'e veda için ziyarette bulunan Şeyh Şamil, 25 Ocak'ta İstanbul'dan hacca gitmek üzere ayrılmıştır. Hac farizasının ardından 4 Şubat 1871'de Medine'de vefat etmiş, Cennetü'l-Baki'de defnedilmiştir.⁶¹

Yaşanan tüm bu gelişmeler Kafkasya'da bağımsızlık hareketlerini bitirememiş ancak mücadelenin hızının kesilmesine sebep olarak gücünü zayıflatmıştır. Kafkasya 1860'lardan itibaren trajedik bir göçle karşı karşıya kalmış, bir taraftan göç eden halk bir taraftan da bağımsızlık için yine tarikat şeyhleri önderliğinde mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir. Gördükleri baskı ve zulüm karşısında göç etmeye mecbur bırakılan halk özellikle Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlamıştır.⁶²

1877-78 Osmanlı-Rus harbi Türk ve Müslüman tebaayı olumsuz etkilemiş ve Kafkasyalılar bir kez daha yerlerinden göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göç hareketleri 1920'li yıllara kadar devam etmiştir. 1921 yılına ait bir arşiv kaydında Çeçen muhacirlerin Resulayn civarındaki Sefh köyüne sevklerinin yapılması gerektiği,⁶³ yine 1920 yılına ait bir belgede İran ve Azerbaycan Türklerinden olup Türkiye'ye muhacir olarak gelen ailelerin, Birinci Dünya Savaşı'nda en çok zayıyat veren illerden biri olan Van'a iskanları, yerleştirilmeleri ve vatandaşlığa kabulleri,⁶⁴ bir başka belgede Kafkasya tarafından gelen Çeçen muhacirlerin Rumeli taraflarına iskanı, iskan süresince gerekli güvenlik tedbirlerinin alınarak ülke huzurunun sağlanması gerektiği, belirli yerler dışında yerleşime mahal verilmemesi ve yol güzergahlarının belirlenerek iskan faaliyetlerinin bir düzen içinde yapılması istenmiştir.⁶⁵

⁵⁷ COA. MKT.MHM. 261/82-1; COA. MKT.MHM. 261/82-2.

⁵⁸ COA. IDH. 605/42163-1; COA. IDH. 605/42163-2.

⁵⁹ COA. MVL. 394/1071-1.

⁶⁰ COA. MVL. 396/49-1.

⁶¹ Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, ss. 312-313.

⁶² Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", ss.50; *Kafkas Göçleri: Savaş ve Sürgün*, Akademik Perspektif, <http://akademikperspektif.com/2014/06/06/kafkas-gocleri-savas-ve-surgun/>, (E.T:13.06.2017), ss. 1-5.

⁶³ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA). 30/18112/26-9.

⁶⁴ CCA. 30/18112/24-3.

⁶⁵ COA. 389/4-1- COA. 389/4-2; COA. 389/4-3.

1924 tarihli bir diğer belgede de İran, Ermenistan, Kafkasya, Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelen muhacir ve mülteci sayıları, nerelerde buldukları, buldukları yerlerde iskân edilerek mi yoksa geçici olarak mı ikamet ettikleri, buldukları mahallerde kalmalarında mahsur olup olmadığı, nakli uygun olanların nakledilebilecekleri mahallerin tespiti⁶⁶ gibi detaylı bir bilgilendirme istenilmiştir. Görüldüğü gibi tüm faaliyetler kayıt altına alınarak ciddi bir düzen sağlanılmaya çalışılmıştır. 12.06.1929 tarihli bir kararname ile de Kafkasya'dan göç ve iltica ederek Türkiye'ye gelen ve kararname ile belirlenen kişilerin vatandaşlığa kabulü oy birliği ile kabul edilmiştir.⁶⁷

Yaşanan bu göç dalgalarından sonra bir başka sürgün faciası da 1943-1944 yıllarında SSCB lideri Yosef Stalin'in emriyle yaşanmış, Kafkas halkları haksız yere topraklarından sürülerek en ücra yerlere gönderilmişlerdir.

Netice olarak Şeyh Şamil uzun süren mücadeleler sonucunda Dağıstanlılardan, Çeçenlerden, Çerkeslerden, Osetinlerden, Karaçaylardan ve diğer dağlı kabilelerden oluşan Kuzey Kafkasya'yı birleştirmeyi amaçlamış, bu amacını kısmende başarmıştır. Bu mücadeleler Şeyh Şamil tarafından gayet iyi yönetilmiş, tarikat usulünde olan bağlılık yemini ile birbirine bağlı inanç birliği teşkilatının yanında, dönemin siyasi, şahsi, ekonomik ve askeri imkânları da en iyi şekilde kullanılmıştır.

Şeyh Şamil dünya malına vermediği değer, evlatları ve ailesi ile sınanması, 25 yıl süren şanlı bir mücadelenin yokluklar ve siyasi sebeplerle hiç de arzu etmediği şekilde sonuçlanmasının ağır yükü, sabrı, cesareti, kırgınlıkları, sevinçleri ve vefatıyla bu mücadelenin o günden bugüne örnek alınacak en büyük lideri ve kahramanıdır.

Sonuç

Kafkaslarda Rusların kıyaslanamayacak ölçüde askeri gücü karşısında yetersiz silah ve insan gücü ile sürdürülen "*Kafkasya Gazavatı*" Rus işgalini önleyememiştir.

Kafkasya, tarihi ve coğrafi açıdan bakıldığında doğunun Anadolu'ya, Ortadoğu'ya ve oradan da batıya açılan adeta doğal bir kapısı görünümündedir. Bu kapıyı Osmanlı ve İran gibi dönemin en büyük güçleri kontrol etmiş hatta Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Hindistan yolunu bu kapıya yönelerek kapatmaya çalışmışlardır. Ruslar açısından ise bu kapı Anadolu'ya, İran'a kısaca sıcak denizlere açılan bir kapıdır.

Bu nedenle Rusya nüfuz alanını genişletmek, yeni sömürgeler, dolayısıyla da yeni zenginlikler edinmek istemiş ve bu politikasını gerçekleştirmek için Kafkasya'yı hedef seçmiştir. Politikası gereği bölgede en önemli güç olan Osmanlı ve İran'ı yenilgiye uğrattınca Kuzey Kafkasya halkları ile karşı karşıya kalmıştır. Teslim olmayan ve organize olarak direniş başlatan halkın bu mücadelesi Müritlerin liderliğinde yapılması sebebiyle "*Müridizm*", coğrafi yapısı itibarıyla de "*Dağlıların Savaşları*" olarak isimlendirilmiştir.

⁶⁶ CCA. 272/1118/85-9.

⁶⁷ CCA. 30/18124/35-3.

Bu mücadeleler bölge halklarının Ruslarla kıyaslanamayacak ölçüdeki küçük askeri güçleri ve imkânları ile yaklaşık olarak yüz elli yıl sürdürülecek ve sonunda Rusların ağır askeri gücü karşısında dışarıdan yeterli desteği de alamadığı için duracak, netice olarak bölge Ruslar tarafından kontrol altına alınacaktır.

Günümüzde bir değerlendirme yapıldığında, Rusya halen bu bölgeyi doğal kaynakları, siyasi sebepler ve güvenlik gerekçeleri ile nüfuzu altında tutmaya çalışmaktadır. Rusya askeri gücü sayesinde bölgeyi kontrol edebiliyor olsa da, gelecekte Rus işgali altında kalmış ancak hiçbir zaman teslim olmamış olan Kafkas halklarının Ruslara karşı tekrar bağımsızlık mücadelesine girişecekleri düşünülmektedir.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, Ruslar Kafkasya'da bir dönem hâkimiyeti sağlamış, SSCB yıkıldıktan sonrada bölge devletlerinin bir kısmı bağımsızlıklarını kazanırken bir kısmı da özerk bir yapıya sahip olmuştur. Rusların bu hâkimiyetleri önünde en büyük engel olan ve Şeyh Şamil liderliğinde zirveye ulaşan mücadele, günümüzde de Çeçenistan gibi özerk bölgeler de farklı isimler liderliğinde devam etmektedir. Bu durumu Rusya kendi güvenliği açısından terörizm olarak ifade ederken, bölge halkları bağımsızlık mücadelesi olarak ilan etmektedirler. Hiç kuşkusuz hangisinin doğru olduğunu söylemek için etnik, tarihi, kültürel, demografik, siyasi ve askeri açıdan bir bakış açısı ve bu doğrultu da adil bir inceleme gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

COA. I.DH. 605/42165-1.

COA. MKT.MHM. 239/39-1.

COA. MKT.MHM. 239/39-2.

COA. MKT.MHM. 261/82-1.

COA. MKT.MHM. 261/82-2.

COA. I.DH. 605/42163-1.

COA. I.DH. 605/42163-2.

COA. MVL. 394/1071-1.

COA. MVL. 396/49-1.

COA. 389/4-1.

COA. 389/4-2.

COA, 389/4-3.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 30/18112/26-9.

CCA. 30/18112/24-3.

CCA. 30/18124/35-3.

CCA. 272/1118/85-9.

Kaynak Eserler

Acar, Demet Şefika, *Kafkasya'nın Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004.

Akmaz, Ahmet, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.

Alizade, Nesrin, "Güney Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Bölgenin Türkiye İçin Önemi", (<http://akademikperspektif.com/2015/04/13/guney-kafkasyada-etnik-catismalar-ve-bolgenin-turkiye-icin-onemi/>) - (E.T: 15.06.2017).

Alizade, Orhan, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.4, sy.7, Ankara 2010, ss. 105-114.

Aşurov, Asif, *Güney Kafkasya'da ki Etnik, Dilsel ve Dinsel Grupların Bölge Politikalarında Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Ataöv, Türkkaya, "Rus Devletinin Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.23, sy.4, Ankara 1968, ss. 215-243.

Barlas, Cafer. Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi, II.Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

Bingül, Tuğba, "Jeopolitik Açından Kafkasya", (www.uiodergisi.com/wp-content/uploads/2014/01/Jeopolitik-Açından-Kafkasya.pdf), (E.T: 12.06.2017).

Bölükbaşı, Ahmet Arkın, *Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri Bağlamında Rus Dış Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Budak, Mustafa, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı IV*, sy.74, 2015, ss.18-54.

Budak, Mustafa, "Şeyh Şamil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

Çeçen, Anıl, *Çeçenistan Dosyası*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2002.

Gökdağ, Bilgehan Atsız, "Kafkasya, Türklük ve Türkiye", *Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı I*, sy.71, Ankara 2015, ss. 94-103.

Güneş, Uğur, *Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya Bölgesindeki Güç Mücadeleleri ve Büyük Kafkasya Kalkınma Girişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

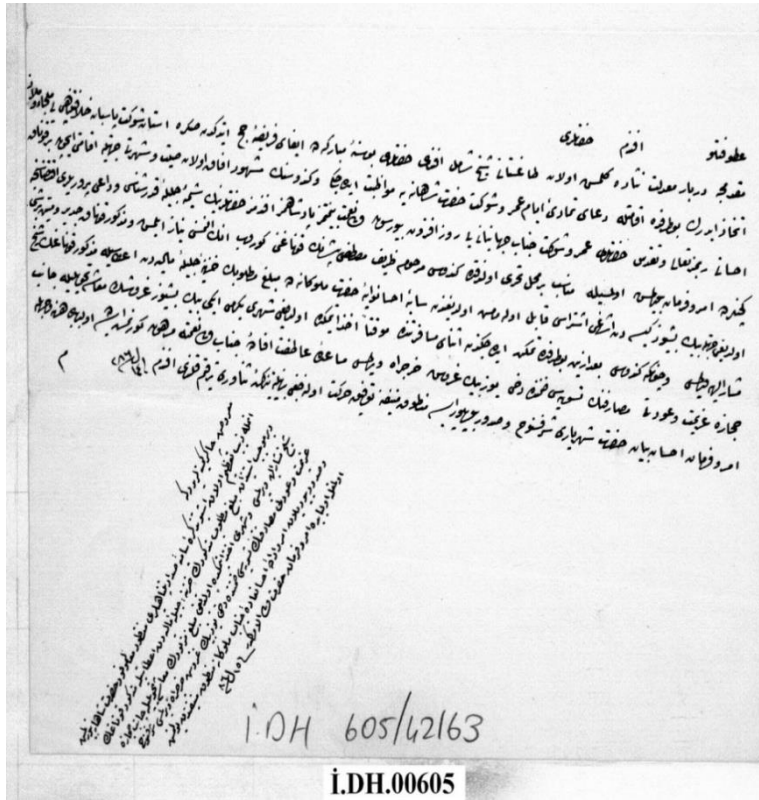
- İzzetgil, Elşan, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Gazi Üniversitesi Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, c.1, sy.1, Ankara 2016, ss. 51- 85.
- Kafkas Göçleri: Savaş ve Sürgün, Akademik Perspektif, (<http://akademikperspektif.com/2014/06/06/kafkas-gocleri-savas-ve-surgun>), (E.T: 13.06.2017).
- Karabayram, Fırat, *Rusya Federasyonunun Güney Kafkasya Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- el-Karahânî, M. Tahir, *İmam Şamil’in Hatıratı*, (Haz. Ahmet Özdemir), Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Karajan, Kuanış, Kumğanbayev, Jandos, “Rusya İmparatorluğu’nun Orta Asya Ülkeleri Üzerine Uyguladığı Politikaları ve Halkın Yaşam Biçimi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, sy. 37, 2013. (<http://www.akademikbakis.org>).
- Kemaloğlu, Muhammet, “Kafkasya-Tarihi Geçmişi- Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, sy. 32, 2012, (<http://www.akademikbakis.org>).
- Kılıç, Selda, “Kafkasya’ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.34, sy. 58, Ankara 2015, ss. 687-714.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli, “Kafkaslar (Tarihsel, Kültürel, Etno Sosyal, Politik Araştırma)”, *Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı I*, sy.71, Ankara 2015, ss. 32-54.
- Nevruz, Yılmaz, “İmam Şeyh Mansur ve Kafkasya’da Millî Birlik Hareketi”, (<http://www.yilmaznevruc.net>), (E.T: 13.06.2017).
- Sole, Sefa, “Kafkasya’da Rus Emperyalizmi ve Direnişi”, (<https://www.stratejikortak.com/2016/06/kafkasya-rusya-kafkas-direnisi.html>). (E.T:15.06.2017).
- Tavkul, Ufuk, “İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri”, *Kırım Dergisi*, 7 (25), Kafkasya’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Bakü-Azerbaycan 1998, ss. 1-11.
- Tavkul, Ufuk “Kafkasya’nın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi”, (http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/arastirma/0090_kafkasyanın_cograf_i_konumu_ve.html)- (E.T: 15.06.2017).
- Temizkan, Abdullah, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, c.IX, sy.2, İzmir 2009, ss. 165-190.
- Temizkan, Abdullah, “Osmanlı Devleti İle Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur”, *Mevlâna Düşüncesi Araştırmaları Derneği Sufi Araştırmaları -Sufi Studies Dergisi*, c.4, sy.8, 2013, ss. 1-35.

- Valiyev, Elvin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kışkırtıcılığında*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Yıldırım, Habip, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.
- Yüksel, Ahmet, "Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy.32, Ankara 2012, ss. 171-200.

Diğer Kaynaklar

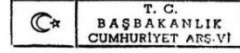
<http://www.kafkasakademi.net>

<http://www.cerkes.net>

Ek 2: Şeyh Şamil'e Konak Tahsisi Hk.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muameleât Müdürlüğü
Şube
Sayı 8136

Kararname

Kafkas müslümanlarından olup hicret ve iltica suretiyle memleketimize gelen ve merbut cetvelde isimleri yazılı eghasın vatandaşlık Kanununun altıncı maddesi mucibince Türk vatandaşlığına alınmaları, Dahiliye Vekâletinin 30/5/929 tarih ve 1643/II2 numaralı tezkeresiyle - yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 12/6/929 tarihli iqtimanda tasvip ve kabul olunmuştur .

12/6/929

REİSİCÜMÜR

Gazi M. H. H. H.

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

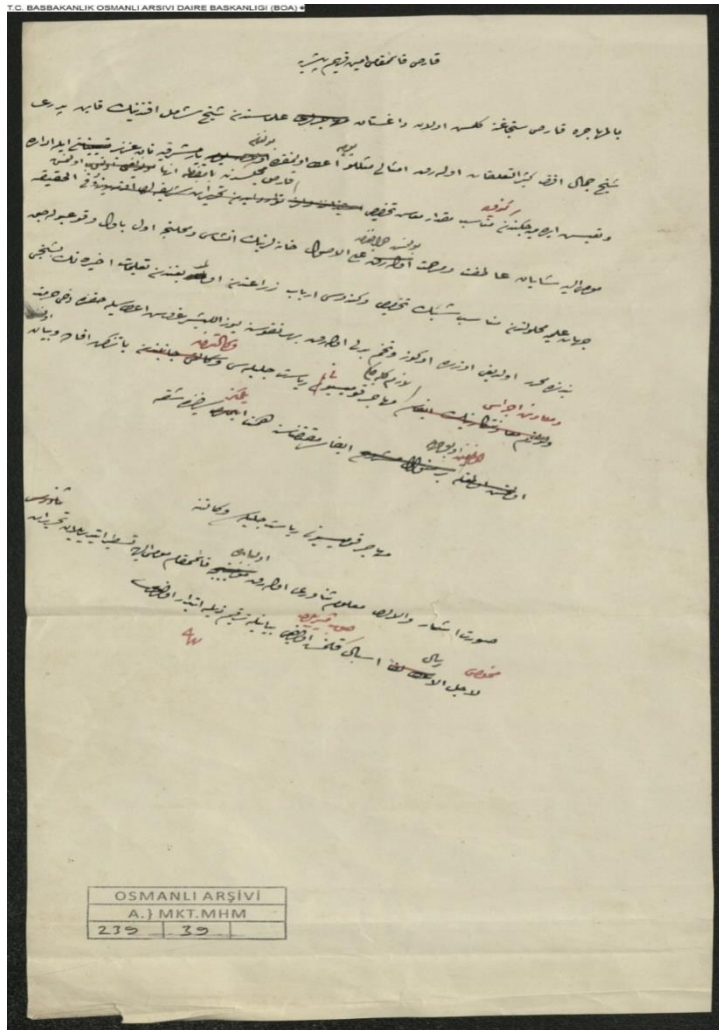
[Signature]

S. İ. M. V. V.

[Signature]

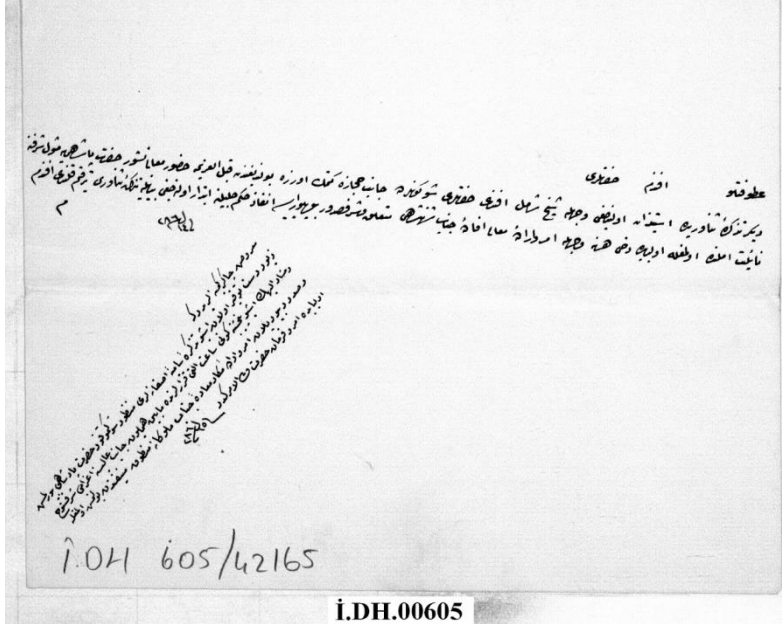
080 18 01 02 4 35 3

Ek 3: Kafkasya'dan Göç ve İltica Ederek Memleketimize Gelen Şahısların Vatandaşlığa Alınmaları Hk.

A.)MKT.MHM.00239.00039.001

Ek 4: Kars'a Hicret Eden Şeyh Şamil'in Kayınpederi Şeyh Cemal Efendi'ye Maaş, Ev, Tohum ve Öküz Bedeli Tahsisi Hk.

Ek 5: Şeyh Şamil'in Padişahın Huzuruna Çıkarılma Talebi Hk.